

تأثیر گفتمان انقلاب اسلامی در ساخت و محتوای اشعار قیصر امین پور

محمدصادق بصیری^۱

استاد گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه شهید باهنر کرمان

عنایت‌الله شریف پور^۲

دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه شهید باهنر کرمان

شمسیه میرزایی^{۳*}

دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه شهید باهنر کرمان

(تاریخ دریافت: ۹۷/۰۳/۳۱؛ تاریخ پذیرش: ۹۷/۰۷/۲۵)

چکیده

شعر مقاومت یا پایداری یکی از شاخه‌ها و جریان‌های شعری در ایران است. در جریان انقلاب اسلامی ایران و جنگ تحمیلی، شاعران بسیاری در این عرصه شعر سرودند و ماندگار شدند که یکی از این شاعران ماندگار، قیصر امین پور است. او در سال‌های اول انقلاب اسلامی به حوزه هنری سازمان تبلیغات اسلامی پیوست و از گفتمان انقلاب اسلامی تأثیر پذیرفت. امین پور با کتاب تنفس صبح نام خود را در شعر انقلاب و جنگ ماندگار کرد. هرچند که او در آثار بعدی خود، تا حدودی از این رویکرد فاصله گرفت، اما تأثیر جنگ و گفتمان انقلاب را می‌توان همچنان در شعرهایش مشاهده کرد. این مقاله با روش فیش‌برداری و تحلیل محتوایی به بررسی تأثیر گفتمان انقلاب اسلامی در ساخت و محتوای اشعار قیصر امین پور پرداخته است. به همین منظور، چهار دفتر شعر او را تجزیه و تحلیل کرده و نسبت ساختاری و محتوایی این اشعار را با گفتمان انقلاب اسلامی، نشان داده است. یافته‌های این مقاله نشان می‌دهد که اشعار قیصر امین پور با گفتمان انقلاب اسلامی در دهه شصت نسبت خاص و در دهه هفتاد نسبت عام دارد.

کلمات کلیدی: قیصر امین پور، شعر جنگ، ادبیات پایداری، گفتمان انقلاب اسلامی.

---

* نویسنده مسئول: shamsimirzai@gmail.com

۱. مقدمه

با پیروزی انقلاب اسلامی در سال ۱۳۵۷، نسل تازه‌ای از شاعران وارد عرصه ادبیات ایران شدند که به نسل «نویسندگان و شاعران متعهد به آرمان‌های انقلاب اسلامی» معروف شدند. در این دوران «جریانی وسیع از نوعی شعر که می‌توان آن را شعر انقلابی دینی خواند، در دهه نخست انقلاب و جمهوری اسلامی شکل گرفت... ریشه‌های فرهنگی این جریان در دو دهه مورد بحث به جلال آل‌احمد، علی شریعتی و پیوستگی ادبی آن در همان دوره به شعرهای م. آزر، سیدعلی موسوی گرمارودی و طاهره صفارزاده برمی‌گردد» (عابدی، ۱۳۹۴: ۱۷۱).

قیصر امین‌پور، یکی از شاعران نسل انقلاب و جنگ بود که بسیاری از اشعارش درباره جنگ و انقلاب هستند. شعر جنگ با حضور او، سلمان هراتی و سیدحسن حسینی، رنگ‌وبویی تازه گرفت. آن‌ها توانستند در سرتاسر دهه ۶۰، مخاطبان فراوانی جذب کنند.

۱-۱. بیان مسئله

قیصر امین‌پور یکی از تأثیرگذارترین شاعران جنگ و دفاع مقدس است. او که در دهه شصت، توانسته بود با شعرهای خود مخاطبان فراوانی را جذب کند، در دهه ۷۰ و ۸۰ نیز موفقیت‌های زیادی در عرصه شعر داشت. امین‌پور فرزند زمانه خود بود و پس از پایان جنگ، با گریز از وادی ایدئولوژی و پناه‌بردن به ساحت عشق، به یکی از بهترین و تواناترین شاعران نسل خود تبدیل شد. این تحقیق قصد دارد به نسبت‌سنجی اشعار قیصر امین‌پور با شعر انقلاب اسلامی در حیطه ساختار و محتوا بپردازد. به این منظور، تمامی دفترهای شعری امین‌پور براساس مختصات و ویژگی‌های محتوایی، زبانی و ادبی، مورد مطالعه و بررسی قرار خواهند گرفت.

۱-۲. پیشینه تحقیق

تاکنون بعضی از محققان و دانشجویان در پایان‌نامه‌ها و کتاب‌های خود به بررسی اشعار قیصر امین‌پور پرداخته‌اند. پروانه محبی‌تبار در پایان‌نامه‌ای با عنوان «تحلیل انتقادی گفتمان شعر دفاع مقدس در اشعار قیصر امین‌پور» در دانشگاه الزهرا و دکتر علی‌اکبر باقری خلیلی نیز در پایان‌نامه‌ای با عنوان «گزبررسی دیدگاه‌های انتقادی در اشعار قیصر امین‌پور» از دانشگاه مازندران به بررسی مختصر و نقد اشعار امین‌پور پرداخته است. علی تسلیمی در سال ۱۳۸۷ در کتاب «گزاره‌هایی در ادبیات معاصر؛ شعر و محمد کاظم کاظمی نیز در سال ۱۳۹۳ در کتاب «ده شاعر انقلاب، فصلی را به قیصر امین‌پور اختصاص داده و بعضی از ویژگی‌های شعری او را بررسی کرده است.

۱-۳. ضرورت و اهمیت تحقیق

تاکنون منتقدانی به صورت جسته و گریخته به بررسی اشعار قیصر امین‌پور پرداخته‌اند؛ اما تاکنون به طور همه‌جانبه به بررسی ویژگی‌های زبانی، ادبی و محتوایی اشعار او پرداخته نشده است و ضرورت و اهمیت این تحقیق نیز در همین مسئله است که قصد دارد به طور جامع و کامل به بررسی ویژگی‌های محتوایی و ساختاری اشعار امین‌پور بپردازد.

۲. بحث

شعر انقلاب از نظر محتوایی، حامل و مبلغ ارزش‌های دینی و انقلابی است. در این نوع شعر، محتوا برای شاعر از هر چیزی مهم‌تر است.

«این شعر، شعری است در خدمت تعهد، از مردم و برای بیان مسائل مردم و این شعر، تفننی، روشن فکرآبانه و خالی از وظیفه و رسالت نیست، بیان آرزوهای نفسانی و نیازهای آن‌چنانی هم نیست که شاعر برای دل خود و خوشامد دیگران بسراید؛ بلکه بیان خشم و طوفان روحی شاعرانی است که از میان توده‌ها برخاسته‌اند.» (مکارمی‌نیا، ۱۳۸۵: ۴۶).

محتوای اشعار جریان شعر انقلاب در بیشتر موارد درباره‌ی شهامت، انتظار ظهور، بدرقه‌ی رزمندگان، بیان مظلومیت رزمندگان، مدح شهدا و اهل‌بیت، بیان ایثار و فداکاری مردم و... است.

این محتواها در بسیاری از موارد باعث شده است که شعر انقلاب به سمت شعار برود؛ اما بنا به گفته‌ی بعضی منتقدان، شعارگرایی شعر انقلاب اجتناب‌ناپذیر و اقتضای طبیعی آن زمان بود: «اقتضای طبیعی جنگ، آن بود که بخشی از شعر دفاع مقدس برای همگامی نفس‌به‌نفس با فراز و فرودهای پرتلهاب آن دوره و آفرینش شور لازم، رویکرد به شعار و رجز پیدا کند» (صنعتی، ۱۳۸۹: ۴۳).

اشعار شاعران انقلاب در اوایل انقلاب و در دهه‌ی شصت، بیشتر اشعاری تبلیغی و تهییجی بودند و هدف شاعر از خلق این اشعار، بیشتر تبلیغ ارزش‌های اسلامی و انقلابی و تقدیر و ستایش از رزمندگان و مبارزان بوده است.

شعر انقلاب از نظر محتوایی، بیش از اینکه جنبه‌ی ملی‌گرایانه داشته باشد، جنبه‌ی اسلام‌گرایانه دارد. به تعبیر محمد کاظم کاظمی، می‌توان گفت که در نگاه شاعران انقلاب «امت واحده» جای «کهن‌بوم‌وبر» را گرفته است؛ پس بی‌سبب نیست اگر شاعران دوران انقلاب به مسائل جهان اسلام عنایتی خاص داشته‌اند (نک: کاظمی، ۱۳۹۳: ۲۳).

شعر شاعران انقلاب در دهه‌ی شصت و پس از آن، بسیار محتواگرایانه بود. این محتواگرایی با بی‌اعتنایی به فرم و پرداخت و مضامین صریح و مستقیم همراه بود. این مسئله باعث شد که اشعار شاعران انقلاب در بسیاری مواقع از جوهره‌ی شعری فاصله بگیرند.

از نظر ساختاری نیز جریان شعر انقلاب، بیشتر گرایش به قالب‌های کهن دارد. بیشتر شاعران برتر این سه دهه، مطلقاً کهن‌سرا بودند یا در کنار نوسرایی، تجربه‌هایی در قالب‌های کهن داشته‌اند. علی معلم، نصرالله مردانی و احمد عزیزی مشخصاً کهن‌سرا و گاه حتی مخالف قالب‌های نو هستند. قیصر امین پور، علیرضا قزوه و یوسف‌علی میرشکاک، وضعیت بینابین دارند و فقط کسانی همچون علی موسوی گرمارودی، سیدحسن حسینی، سلمان هراتی و محمدرضا عبدالملکیان غالباً به دلیل نوسروده‌های خویش شناخته شده‌اند.

۲-۱. زندگی‌نامه

قیصر امین پور در سال ۱۳۳۸ شمسی در گتوند به دنیا آمد. دوران کودکی و نوجوانی را در همین شهر گذراند. تحصیلات دانشگاهی خود را در سال ۱۳۵۷ در رشته‌ی دامپزشکی در دانشگاه تهران آغاز کرد؛ اما خیلی زود انصراف داد و به رشته‌ی علوم اجتماعی تغییر رشته داد. او در سال ۱۳۶۳ دوباره تغییر رشته داد و تحصیلاتش را در رشته‌ی زبان و ادبیات فارسی

دانشگاه تهران آغاز کرد. در سال ۱۳۶۷ موفق به دریافت دکترای زبان و ادبیات فارسی شد. امین پور در سال‌های اول انقلاب به حوزه هنری سازمان تبلیغات اسلامی پیوست. فعالیت‌های او در حوزه هنری تا اواخر سال ۶۷ ادامه داشت. «شاعرانی که سال ۶۷ از حوزه هنری بیرون آمدند، دو دسته شدند: دسته اول، قیصر امین پور و دوستانش، اول دفتر شعر نوجوان و بعدها انجمن شاعران ایران را تأسیس کردند و دسته دوم به حوزه هنری برگشتند» (زهتاب، ۱۳۹۲: ۱۹۷).

امین پور پس از اخذ درجهٔ دکترا، در دانشگاه تهران به تدریس ادبیات فارسی مشغول شد. «او در سال ۱۳۷۶ موفق به دریافت جایزهٔ ویژهٔ نیمایوشیج شد» (بیگی حبیب آبادی، ۱۳۸۶: ۱۳۴). امین پور در سال ۱۳۷۸ تصادف کرد و سرانجام در سال ۱۳۸۶ بر اثر صدمهٔ ناشی از آن تصادف درگذشت. در دههٔ ۷۰ و ۸۰ شمسی، شعر امین پور، دچار تغییر و تحولات زیادی شد. «امین پور که در سال ۶۱ دربارهٔ «حماسهٔ بی‌انتها» شعر می‌گفت، سال‌های پایانی عمرش دنبال «طرحی برای صلح» بود» (غلامی، ۱۳۹۲: ۲۲۹).

۲-۲- ویژگی‌های فکری اشعار

مضمون بسیاری از شعرهای قیصر امین پور، عشق است. در اوایل انقلاب و سال‌های جنگ به دلیل جو حاکم بر جامعه، امین پور عمیقاً آرمان‌گرا بود و این مسئله تحت تأثیر گفتمان آرمان‌گرایانهٔ انقلاب اسلامی بود. ویژگی‌های عمدهٔ این آرمان‌گرایی در اولین دفتر شعرش به وضوح قابل رؤیت است. درون‌مایه و مضامین اکثر اشعار کتاب تنفس صبح دربارهٔ جنگ، شهادت‌طلبی، ایثار و فداکاری رزمندگان است. معروف‌ترین شعر این کتاب، «شعری برای جنگ» نام دارد. این شعر که یک شعر روایی و حرفی است، در واقع از تصاویر ادبی خالی است و با عدم ایجاز روبه‌روست و شاعر از نظر محتوایی، انبوهی از گزاره‌های خبری را بدون هیچ ساختار منسجمی پشت سر هم آورده است؛ به طوری که می‌توان قسمت‌هایی از شعر را برداشت یا به آن اضافه کرد، بی‌آنکه به معنای کلی شعر لطمه وارد شود. هرچند که عبدالجبار کاکایی معتقد است که:

«این شعر با حس عمومی مردم در آن زمان مطابقت تمام داشت و عناصر تصویری در انتقال حس به عامهٔ مردم مزاحمت ایجاد نمی‌کردند» (کاکایی، ۱۳۸۷: ۱۵۰).

اما خود کاکایی در ادامه می‌گوید که امین پور در «شعری برای جنگ» گرفتار معضل گرایش به سطحی‌نگری و ساده‌گویی است (نک: کاکایی، ۱۳۸۷: ۱۵۲).

«شعری برای جنگ» همان‌طور که از اسمش پیداست، از لحاظ فکری به موضوعاتی چون جنگ، مظلومیت مردم و ایثار و فداکاری آنان در جنگ می‌پردازد:

«می‌خواستم/ شعری برای جنگ بگویم/ دیدم نمی‌شود/ دیگر قلم زبان دلم نیست/ گفتم: باید زمین گذاشت
قلم‌ها را / دیگر سلاح سرد سخن کارساز نیست» (امین پور، ۱۳۸۹: ۳۰-۲۹).

امین پور در شعرهای جنگ خود، به ادبیات مسئول و متعهد اعتقاد داشت و تعهد هنری او نیز در تعهد به مبانی اسلام شیعی سیاسی و آرمان‌های انقلاب اسلامی خلاصه می‌شد. امین پور در دههٔ ۶۰ پیش از آن که به فکر ادبیات و ویژگی‌های یک متن ادبی یا شعر و یا در بند اصول زیبایی‌شناسی باشد، در فکر آرمان‌های خود بود. همین مسئله، صرف پرداختن به محتوای ارزشی و آرمان‌گرایانه، گاه باعث شده است که بخشی از اشعار او، شعاری شوند:

«اما / این شانه‌های گرد گرفته / چه ساده و صبور / وقت وقوع فاجعه می‌لرزند / اینان هر چند / بشکسته زانوان و
کمرهاشان / استاده‌اند فاتح و نستوه / بی‌هیچ خان و مان / در گوششان کلام امام است / فتوای استقامت و
اینار / بر دوششان درفش قیام است» (امین‌پور، ۱۳۸۹: ۳۵).

شعر قیصر در این دوران، بیشتر بیانگر نگاه و روایت رسمی به جنگ است؛ زیرا «جنگ در روایت رسمی، حماسه است و پیروزی و افتخار و گونه‌ای از شعر، به‌ویژه در دوران جنگ، بیانگر همین روایت رسمی است؛ اما همین روایت رسمی و اساطیری نیز هرگز منادی جنگ‌طلبی و جنگ‌افروزی نبوده است» (امینی، ۱۳۹۲: ۱۳۷).

مهم‌ترین ویژگی محتوایی و فکری اشعار امین‌پور و همه شاعران انقلاب در دهه ۶۰، تعهد و التزام به مبانی انقلاب اسلامی است. شعر امین‌پور در این دهه، شعری مسئول و متعهد به آرمان‌ها و مبانی انقلاب اسلامی است. از نظر غلامرضا کافی، ویژگی‌های شعر مسئول و متعهد در این دوران عبارت بودند از: خدامحوری، آموزندگی، حقیقت‌جویی و عبرت‌انگیزی از ارزش‌های منبعث از جهان‌بینی توحیدی (نک: کافی، ۱۳۸۹: ۲۷).

شعر امین‌پور در دهه‌های پس از جنگ، دچار تحول محتوایی و فکری شد و در این میان، «عشق» و «مسائل کلی انسانی» سهم بیشتری را به خود اختصاص دادند. هر چند که او تا پایان عمر، ارتباط خود با شعر جنگ و گفتمان انقلاب را حفظ کرد. به‌طور کلی ماهیت شعر، در تخیل ادبی آن و اصول زیبایی‌شناسی است؛ زیرا «شعر گره‌خوردگی عاطفه و تخیل است که در زبانی آهنگین شکل گرفته است» (شفیعی کدکنی، ۱۳۸۳: ۸۶). اما قیصر امین‌پور و شاعران هم‌فکرش در دهه شصت، چندان در پی تخیل، عاطفه و اصول زیبایی‌شناسی نبودند و بیش از همه می‌خواستند درد جنگ و ظلم و ستم دشمن را نشان بدهند، حتی اگر شده با بیانی شعاری و ژرونیالیستی. به تعبیر سیدحسن حسینی، شعر جنگ پژواک فریاد شاعران نسل انقلاب بود:

«اگر کسی در تاکسی، به عمد یا اشتباه، دست شما را لای در بگذارد، بی‌اختیار فریاد می‌زنید. شعر جنگ، فریاد بی‌اختیار آن‌هایی است که در خودروی انقلاب، دستشان لای در ماند؛ یعنی فریاد یک نسل در حال حرکت. طبیعی است آن‌هایی که دستشان لای دو پاره فلز بی‌رحم گیر نکرده باشد، فریاد نمی‌زنند» (نادمی، ۱۳۸۷: ۷۵).

«من» شعری قیصر در دهه شصت، یک «من» گروهی بود که ممکن بود مخاطب شعری، چندان با آن همدلی و همذات‌پنداری نکند؛ اما قیصر در دهه هفتاد و هشتاد «من» شعری خود را گسترده‌تر کرد تا مخاطبین و موضوعات وسیع‌تری در زیر چتر آن قرار گیرند و چون موضوعات انسانی و جهانی چون «عشق» و «معنای زندگی»، امکان هم‌ذات‌پنداری بیشتری برای مخاطبین فراهم می‌کنند، مخاطبین شعر قیصر هم زیاد شده‌اند. محتوا و مضامین اشعار متأخر قیصر، دغدغه خیلی از انسان‌ها اعم از پیر و جوان، ایرانی و غیرایرانی است.

۲-۳. بررسی ساختاری اشعار

در این قسمت، کتاب‌های شعر امین‌پور به تفکیک از نظر ساختاری، بررسی شده است.

۲-۳-۱. «تنفس صبح»

کتاب تنفس صبح، گزیده‌ای از دو دفتر «تنفس صبح» و «در کوچه آفتاب» است. این کتاب که شامل غزل‌ها و شعرهای

سپید و رباعیات قیصر است، در اوایل دهه شصت منتشر شد. مضامین و محتواهای شعری قیصر در این کتاب، اکثراً درباره جنگ و انقلاب و ارزش‌های اسلامی است.

«قیصر در این کتاب، یک انقلابی تمام‌عیار است. تقریباً همه مضامین و موضوعات مطلوب نسل انقلاب در آن سال‌ها در تنفس صبح یافت می‌شود و غالباً هم، در بهترین شکلش. قیصر در این کتاب شاعری است درگیر، اهل شور و گراند به همه مضامینی که در آن سال‌ها برای نسل انقلاب اهمیت دارد. شعرش به شدت سیاسی و اجتماعی است و برون‌گرا» (کاظمی، ۱۳۹۳: ۲۵۶).

تنفس صبح کتابی جریان‌ساز در نیمه اول دهه شصت بود و شیوه شعری قیصر سرمشقی روشن برای جوان‌ترهایی شد که سلمان‌هراتی از شاخص‌ترین‌هایشان بود. قیصر در کتاب تنفس صبح، به شدت آرمان‌گراست. وی در این کتاب، مقید به یک سلسله تعهدهای سیاسی، اجتماعی و ایدئولوژیک است و موضع فکری صریح، آشکار و بی‌ملاحظه‌ای دارد و می‌کوشد به هر شکلی از آن دفاع کند. قیصر با اینکه آرمان‌گراست، ولی اهل اتوپیا و آرمان‌شهر نیست. او آرمان‌شهر ترسیم نکرده، واقعیت و وضع موجود را انکار نمی‌کند. او به‌عنوان انسانی شیعی، دل‌بسته جهان موعود است، اما حکایتش با آرمان‌گرایی انسان‌رمانتیک متفاوت است» (سعیدی کیاسری، ۱۳۸۹: ۱۲۳).

بعضی از شعرهای کتاب تنفس صبح، از نظر ساختاری به منطق نثر نزدیک‌تر هستند تا شعر؛ مثلاً «شعری برای جنگ» که در آن منطق نثر حاکم است. بعضی از منتقدان مانند کاووس حسن‌لی، زبان این شعر را زبانی غیرشعری می‌دانند. زبانی که شعر را تا حد یک گزارش ساده پایین می‌آورد (نک: حسن‌لی، ۱۳۹۱: ۱۱۱).

علی باباچاهی هم شعرهای امین‌پور را در این کتاب، شعرهایی ساده و روایی می‌داند (نک: باباچاهی، ۱۳۸۹: ۳۶).

رباعیات قیصر در کتاب تنفس صبح نیز رباعیاتی معمولی هستند. این رباعی‌ها، چه در سطح زبان و چه در سطح محتوا، چیز خاصی بر اندوخته‌های رباعی در تاریخ ادبیات ایران نیفزود:

از عمر دو روزه گذران ما را بس	یک لحظه وصل عاشقان ما را بس
هر چند دعای ما اجابت نشود	هم صحبتی تو در جهان ما را بس

(امین‌پور، ۱۳۸۹: ۸۴)

ویژگی دیگر رباعیات امین‌پور، شباهت آن‌ها با رباعیات دیگر شاعران همفکرش از جمله سیدحسن حسینی است.

«از ویژگی‌های رباعیات این دوره، زبان مشترکی است که در اغلب آن‌ها به چشم می‌خورد؛ به این معنی که زبان رباعیات این دوره را نمی‌توان مختص شاعری خاص دانست. برای مثال اگر بخواهیم رباعیات حسن حسینی و قیصر امین‌پور را از نظر زبانی تفکیک کنیم، توفیق چندانی نمی‌یابیم» (مکارمی‌نیا، ۱۳۸۴: ۱۱۳).

۲-۳-۲. «آینه‌های ناگهان»

کتاب آینه‌های ناگهان در اوایل دهه هفتاد منتشر شد و شامل غزل‌ها و شعرهای سپید قیصر امین‌پور است. قیصر در شعرهای سپید این کتاب تحت تأثیر شاملو و فروغ فرخزاد است؛ مثلاً شعر آغازین کتاب با عنوان «روز ناگزیر»، مخاطب را به یاد شعر معروف «کسی که مثل هیچ‌کس نیست» فروغ فرخزاد می‌اندازد. قیصر در این شعر، هم از نظر زبان و هم از نظر محتوا، تحت تأثیر فروغ است:

«روزی که دست خواهش کوتاه/ روزی که التماس گناه است/ و فطرت خدا در/ زیر پای رهگذران
پیاپیاده‌رو/ بر روی روزنامه نخواست/ و خواب نان تازه نبیند/.../ روزی که سبز، زرد نباشد/ گل‌ها اجازه داشته
باشند هر جا که دوست داشته باشند/ بشکند» (امین‌پور، ۱۳۸۶: ۱۱).

شعر فروغ:

«کسی می‌آید/ کسی که در دلش با ماست / در نفسش با ماست/ در صدایش با ماست/ کسی که آمدنش را
نمی‌شود گرفت/ و دستبند زد و به زندان انداخت.../ کسی که از آسمان توپخانه در شب آتش‌بازی
می‌آید/ و سفره را می‌اندازد/ و نان را قسمت می‌کند» (فرخزاد، ۱۳۸۲: ۱۲۸).

شعر «نه گندم و نه سیب» نیز تحت تأثیر شعر «مرثیه» شاملو سروده شده است:

«از کیمیای نام تو/ این واژه‌های خام / در دست‌های خسته من/ شعر می‌شوند/ من در ادای نام تو دم
می‌زنم/ شعرم حرام باد، اگر روزی/ تا بوده‌ام/ جز با طنین نام تو/ شعری سروده‌ام» (امین‌پور، ۱۳۸۶: ۴۳).
شعر «مرثیه» شاملو: «نامت سپیده‌دمی است که بر پیشانی آسمان می‌گذرد/ متبرک باد نام تو/ و ما همچنان
دوره می‌کنیم/ شب را و روز را/ هنوز را» (شاملو، ۱۳۸۷: ۶۵۰).

غزلیات کتاب *آینه‌های ناگهان* نیز، زبان، بیان و محتوایی نو دارند. قیصر در این غزلیات به طرح دغدغه‌های اجتماعی خود
می‌پردازد:

در سایه این سقف ترک‌خورده نشستیم   بی‌حوصله و خسته و افسرده نشستیم
خاموش چو فانوسی که در خویش خمیده است   پیچیده به خود با تن تاخوردنه نشستیم
(امین‌پور، ۱۳۸۶: ۸۷)

همان‌طور که در غزل بالا دیده می‌شود، قیصر در عرصه غزل به نوعی غزل اجتماعی برای بیان گلایه‌ها و اعتراض‌های خود
گرایش دارد. ریشه‌های این غزل اجتماعی به عصر مشروطه و شعر فرخی یزدی عارف و بعدها به هوشنگ ابتهاج و حسین
منزوی می‌رسد؛ اما فضاهای غزل‌های اجتماعی قیصر کاملاً متأثر از فضای فکری فرهنگی خود شاعر و عصر اوست و نگاه
تقلیدی در آن دیده نمی‌شود. به همین سبب «شعر امین‌پور از یک سو بازتاب‌دهنده راستین و صادق عواطف فردی و
هویت‌یافته اوست و از سوی دیگر آینه‌ای تمام‌نما از عواطف جمعی آرزوها و آرمان‌های اقشار مختلف جامعه است»
(پویان، ۱۳۹۵: ۴۳).

جنس اعتراضی که مثلاً در غزل بسیار معروف «اگر دل دلیل است» وجود دارد، با جنس اعتراض‌های ایدئولوژیک قیصر در
دهه شصت کاملاً تفاوت دارد:

سراپا اگر زرد و پژمرده‌ایم   ولی دل به پاییز نسپرده‌ایم
چو گل‌دان خالی، لب پنجره   بر از خاطرات ترک‌خورده‌ایم
اگر داغ دل بود، ما دیده‌ایم   اگر خون دل بود، ما خورده‌ایم...
(امین‌پور، ۱۳۸۹: ۸۴)

اعتراضاتی که قیصر امین‌پور در این غزل بیان می‌کند، اعتراضاتی کاملاً انسانی و اجتماعی و به دور از شعار و
احساس‌پردازی هستند.

علی‌تسلیمی، ویژگی‌های کتاب *آینه‌های ناگهان* را فخامت‌اندیشی‌های سنتی و رمانتیک، واژه‌های ساده و ابهام‌های
بی‌ابهام، شعرهای چندگانه و زیبایی‌شناسی خوب می‌داند (نک: تسلیمی، ۱۳۸۷: ۴۸).

کتاب *آینه‌های ناگهان* که چندین سال پس از پایان جنگ منتشر شد، رویکرد متفاوت امین‌پور به مفاهیم اجتماعی و انسانی را نشان می‌دهد. «با پایان جنگ، دغدغه‌های امین‌پور نیز تغییر کردند و این تغییر در مفاهیم تازه‌ی امین‌پور در پی کشف فضاهای تازه در شعر و برخی حقیقت‌ها بود که فقط در شعر می‌تواند مطرح و بیان شود» (پورنامداریان، ۱۳۸۹: ۶۲). بعضی از منتقدان، از جمله عرفان نظرآهاری، کتاب *آینه‌های ناگهان* را بهترین مجموعه‌ی قیصر امین‌پور می‌دانند (نک: نظرآهاری، ۱۳۸۹: ۲۳۶).

در کتاب *آینه‌های ناگهان*، نشان چندانی از جنگ نیست که البته به‌خاطر پایان جنگ، این مسئله کاملاً طبیعی است؛ اما قیصر در این کتاب، رویکردهای عام‌تری نسبت به گفتمان انقلاب اسلامی دارد. او در این کتاب سعی می‌کند بیشتر به مسائل کلی گفتمان انقلاب اسلامی، مانند عرفان، انسان‌گرایی و صلح‌طلبی بپردازد.

۳-۲. «گل‌ها همه آفتابگردانند»

کتاب *گل‌ها همه آفتابگردانند* در اوایل دهه‌ی هشتاد منتشر شد. این کتاب نیز شامل غزل‌ها و شعرهای سپید و نیمایی قیصر هستند. این غزل‌ها در خوانش‌های چندباره هستند که وجوه زیبایی‌شناسی خود را آشکار می‌کنند. «نکته‌ی قابل توجه در تمام شعرهای قیصر، این است که در عین امتناع، سهل هستند. در همان حال که اغلب شعرهای برجسته‌ی او دارای وجوه معنایی متکثر و دربردارنده‌ی ابهامی شاعرانه است که اغلب شعرهای او را تأویل‌پذیر می‌کند» (موسوی گرمارودی، ۱۳۸۹: ۲۲۲). نگرش قیصر در این غزل‌ها بسیار صمیمانه و خودمانی است و آدم را یاد غزل‌های سعدی و سبک سهل و ممتنع او می‌اندازد، البته بی‌آنکه زیر نفوذ سعدی باشد. نمونه‌ای از غزل سهل و ممتنع قیصر:

من از عهد آدم، تو را دوست دارم	از آغاز عالم تو را دوست دارم
چه شب‌ها من و آسمان تا دم صبح	سرودیم نم‌نم: تو را دوست دارم
نه خطی، نه خالی! نه خواب و خیالی	من ای حس مبهم تو را دوست دارم
	(امین‌پور، ۱۳۸۷: ۷۹)

کتاب *گل‌ها همه آفتابگردانند* به غیر از غزل، شامل شعرهای سپید و نیمایی قیصر نیز هست. وی در عرصه‌ی شعر سپید و نیمایی هم نسبتاً موفق است.

«قیصر دغدغه‌های جدی و روزآمد خود را در این قالب [نیمایی] به مخاطبان خود انتقال می‌دهد. قیصر در شعرهای نیمایی، چهره‌ای کاملاً اجتماعی دارد و اندیشه‌های فلسفی و رویدادهای فکری خود را در این شکل سامان می‌بخشد. در شعرهای نیمایی او می‌توان فضای شتاب‌زده و گیج اجتماعی و نابهنجاری این ساختار انسانی را مطالعه کرد و سازه‌های زبانی و فکری او را متوجه شد» (به‌داروند، ۱۳۹۵: ۴۶).

مضمون بیشتر اشعار *گل‌ها همه آفتابگردانند*، عشق است. در این مجموعه، شعرهای عاشقانه‌ی زیادی یافت می‌شود:

«گل‌بو! باران با بوی بوسه‌های تو می‌بارد / با بوی خیس یاس / با بوی بوته‌های شب‌بو / بابونه و بنفشه و مریم / محبوبه‌های شب... گل‌بو! / گلخانه‌ی جهان / خالی است / لبریز بوی نام تو باد / باد» (امین‌پور، ۱۳۸۷: ۳۰).

به عقیده‌ی اسماعیل امینی: «قیصر امین‌پور در *گل‌ها همه آفتابگردانند*، با کار و آفرینش و کشف، فراتر از همه‌ی گفتارها و بیانیه و قیل‌وقال‌ها ایستاده است و راهی فراروی شعر امروز گشوده است. شعرهای او هر یک پاسخی است به نیازی و گواه

راستینی بر این حقانیت شعر» (امینی، ۱۳۸۹: ۴۴).

«اشعار این مجموعه نشان می‌دهد امین پور برخلاف سایر شاعران جنگ و انقلاب، در یک مقطع تاریخی متوقف نشده و پایه‌های تحولات زمانه و به‌ویژه تغییر ذهنیت مردم، متحول شده است» (طاهری، ۱۳۹۲: ۲۱۶).

رویکرد متفاوت قیصر به گفتمان انقلاب، در این کتاب هم ادامه پیدا می‌کند. او در این کتاب از فضاهای مربوط به انقلاب و جنگ تا حدودی فاصله گرفته است و رویکرد عام‌تری نسبت به امور و پدیده‌ها دارد. امین پور در این کتاب بیشتر به مضامین عاشقانه و عارفانه پرداخته است.

۲-۳-۴. «دستور زبان عشق»

دستور زبان عشق آخرین کتاب قیصر در عرصه شعر بزرگ سال است. با مرگ قیصر، پروژه شعری وی ناتمام ماند. شعرهای این کتاب، حاصل سروده‌های سال‌های ۸۰ تا ۸۵ و شامل غزلیات و شعرهای سپید او هستند. قیصر خود در شعری سپید در همین کتاب، به بررسی و قضاوت کارنامه شعری خود پرداخته است:

«نه چندان بزرگم / که کوچک بیایم خود را / نه آن قدر کوچک / که خود را بزرگ... / گریز از میان مایگی / آرزویی بزرگ است» (امین پور، ۱۳۹۰: ۲۷).

قیصر در این کتاب، چهره‌ای کاملاً صلح‌طلب و ضدجنگ از خود بروز می‌دهد و شعر او از لحاظ محتوا و ساختار، دچار تغییر و تحول شده است. قیصری که در اول انقلاب برای جنگ شعر می‌گفت، حالا برای صلح شعر می‌گوید:

«شهیدی که بر خاک می‌خفت / چنین در دلش گفت: / اگر فتح این است / که دشمن شکست / چرا همچنان دشمنی هست؟» (امین پور، ۱۳۹۰: ۱۷).

عبدالجبار کاکایی معتقد است: «پرتویی از اندیشه‌های عارفانه در اغلب آثار کتاب دستور زبان عشق به چشم می‌آید، یعنی رفتار سنتی نخبگان خسته از قدرت‌طلبان» (کاکایی، ۱۳۸۷: ۶۰).

نگرش عرفانی قیصر را در کتاب دستور زبان عشق، می‌توان در غزل‌های «شب اسطوره‌ای»، «روزها و سوزها» و «حیرانی» دید:

من سایه‌ای از نیمه پنهانی خویشم	تصویر هزار آینه حیرانی خویشم
صد بار پشیمانی و صد مرتبه توبه	هر بار پشیمان ز پشیمانی خویشم

(امین پور، ۱۳۹۰: ۵۶)

در دستور زبان عشق، نمونه‌هایی از تناسب‌های زیبا دیده می‌شود؛ مثلاً در شعر زیر، تناسبی میان اصطلاحات دستور زبان رعایت شده است:

آن که دستور زبان عشق را	بی‌گزاره در نهاد ما نهاد
-------------------------	--------------------------

(امین پور، ۱۳۹۰: ۶۱)

در بعضی از شعرهای قیصر در این کتاب، گویا مخاطب در حال خواندن یک طرح داستانی زیباست؛ مثل شعر «همزاد عاشقان جهان». محمد کاظم کاظمی درباره ساختار و محور عمودی شعرهای قیصر در کتاب دستور زبان عشق می‌گوید: «قیصر طول شعرهایش را متناسب اختیار می‌کند. محور عمودی شعرهایش غالباً روشن است و منطقی و فاقد تناقض.

درعین حال، او از بعضی ابتکارهای ویژه نیز غافل نیست و بالاخره پایان‌بندی بسیاری از شعرهایش، زیباوند و غافلگیرکننده» (کاظمی، ۱۳۹۳: ۲۷۶).

قیصر امین‌پور در این کتاب، ضمن اینکه همچنان به آرمان‌های انقلاب و جنگ وفادار است، اما بسامد واژه‌های مربوط به جنگ و انقلاب در این کتاب، نسبت به آثار قبلی او کمتر است و در عوض بسامد واژه‌های مربوط به صلح و عشق در آن بیشتر است.

۳. نتیجه‌گیری

قیصر امین‌پور در دوران دفاع مقدس تحت تأثیر فضای جبهه و جنگ بوده و در اشعار او مضامین انقلاب و جنگ قابل مشاهده است؛ اما در دهه هفتاد اشعارش دچار تحول محتوایی شده و مضامین عارفانه و عاشقانه در آثارش جلوه و نمود بیشتری یافته است. در دهه هشتاد با انتشار کتاب *گل‌ها همه آفتابگردانند*، علاوه بر مضامین عارفانه و عاشقانه، شاهد محتوای صلح و دوستی نیز می‌باشیم.

گرچه پس از دوران دفاع مقدس، امین‌پور از گفتمان انقلاب اسلامی تا حدودی فاصله گرفته و در آثار بعدی خود رویکرد عام‌تری اتخاذ کرد، اما تا پایان عمر به آرمان‌های انقلاب اسلامی وفادار ماند.

فهرست منابع

۱. امین‌پور، ق. (۱۳۸۶). *آینه‌های ناگهان*. چ ۱۰. تهران: افق.
۲. ----- (۱۳۸۷). *گل‌ها همه آفتابگردانند*. چ ۱۰. تهران: مروارید.
۳. ----- (۱۳۸۹). *تنفس صبح*. چ ۶. تهران: سروش.
۴. ----- (۱۳۹۰). *دستور زبان عشق*. چ ۹. تهران: مروارید.
۵. ----- (۱۳۹۲). *جلسه شعر*. چ ۱. تهران: شهرستان ادب.
۶. امینی، ا. (۱۳۸۹). *مثل حال گل*. در: *رسم شقایق (سوگ نامه قیصر امین‌پور)*. چ ۲. تهران: سروش، ۴۳-۵۰.
۷. باباچاهی، ع. (۱۳۸۹). *گزاره‌های منفرد*. چ ۲. ج ۳. تهران: دیپاچه.
۸. بهداروند، ا. (۱۳۹۵). *نگاهی به شعر قیصر*. زادبوم. ۱ (۲)، ۴۵-۵۰.
۹. بیگی حبیب‌آبادی. پ. (۱۳۸۶). *حماسه‌های همیشه*. ج ۱. چ ۲. تهران: فرهنگ گستر.

۱۰. پورنامداریان، ت. (۱۳۸۹). آن صندلی خالی. در: *رسم شقایق (سوگ نامه قیصر امین‌پور)*. چ ۲. تهران: سروش، ۶۱-۶۲.
۱۱. پویان، م. (۱۳۹۵). حیرت زلال؛ نگاهی به شعر و اندیشه قیصر امین‌پور. *زادبوم*. ۱(۲)، ۴۴-۴۲.
۱۲. ترابی، ض. (۱۳۸۴). شکوه شقایق (نقد و بررسی شعرهای دفاع مقدس). چ ۱. قم: سماء قلم.
۱۳. تسلیمی، ع. (۱۳۸۷). *گزاره‌هایی در ادبیات معاصر ایران؛ شعر*. چ ۲. تهران: اختران.
۱۴. حسن‌لی، ک. (۱۳۹۱). *گونه‌های نوآوری در شعر معاصر ایران*. چ ۳. تهران: ثالث.
۱۵. زهتاب، ج. (۱۳۹۲). *داستان یک دودستگی. مهنرنامه*. ۴(۳۳)، ۱۹۷.
۱۶. سعیدی کیاسری، ه. (۱۳۸۹). *ناآراسته به زیور عاریت*. در: *رسم شقایق (سوگ نامه قیصر امین‌پور)*. چ ۲. تهران: سروش، ۱۱۵-۱۲۵.
۱۷. شاملو، ا. (۱۳۸۷). *مجموعه آثار*. چ ۸. تهران: نگاه.
۱۸. شفیع کدکنی، م. ر. (۱۳۸۳). *ادوار شعر فارسی از مشروطیت تا سقوط سلطنت*. چ ۲. تهران: سخن.
۱۹. صنعتی، م. ح. (۱۳۸۹). *آشنایی با ادبیات دفاع مقدس*. چ ۱. تهران: بنیاد حفظ آثار و ارزش‌های دفاع مقدس.
۲۰. طاهری، ق. ا. (۱۳۹۲). *بانگ در بانگ*. چ ۱. تهران: علمی.
۲۱. عابدی، ک. (۱۳۹۴). *مقدمه‌ای بر شعر فارسی در سده بیستم میلادی*. چ ۱. تهران: جهان کتاب.
۲۲. غلامی، ع. (۱۳۹۲). *متعهدان ناتمام. مهنرنامه*. ۴(۳۲)، ۲۳۰-۲۲۹.
۲۳. فرخزاد، ف. (۱۳۸۲). *دیوان اشعار*. چ ۲. تهران: طلایه.
۲۴. کاظمی، م. ک. (۱۳۹۳). *ده شاعر انقلاب*. چ ۳. تهران: سوره مهر.
۲۵. کافی، غ. (۱۳۸۹). *شناخت ادبیات انقلاب اسلامی*. چ ۱. تهران: بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس.
۲۶. کاکایی، ع. (۱۳۸۷). *نگاهی به شعر قیصر امین‌پور در دهه اول انقلاب اسلامی*. در: *شکفتن در آتش*. چ ۱. تهران: هنر رسانه اردیبهشت، ۱۴۹-۱۵۶.
۲۷. مکارمی‌نیا، ع. (۱۳۸۵). *بررسی شعر دفاع مقدس*. چ ۳. تهران: ترفند.

۲۸. موسوی گرمارودی، ع. (۱۳۸۹). ایهام‌های ماهرانه. در: رسم شقایق (سوگ‌نامه قیصر امین‌پور). چ ۲. تهران: سروش، ۲۰۹-۲۲۸.

۲۹. نادمی، ا. (۱۳۸۷). شمشیر باستانی. چ ۱. تهران: هنر رسانه اردیبهشت.

۳۰. نظرآهاری، ع. (۱۳۸۹). مسیحای شعر نوجوان. در: رسم شقایق (سوگ‌نامه قیصر امین‌پور). چ ۲. تهران: سروش، ۲۴۴-۲۳۵.